

סיפור על "סיפור פשוט"

א.

בבואי עתה לומר מה בענין "סיפור פשוט", אעיר תחילה, כי הוא יצא בראשונה לאור, ככרך חמישי לכל סיפוריו של ש"י עגנון, בהוצאת שוקן ברלין, בשנת תרצ"ה, ועתה הוא נתון בידנו, בתוך הכרך השלישי של כל סיפוריו, הוצאת שוקן ירושלים ותל-אביב, שנת תשי"ט. וקודם שיצא בראשונה לאור, ידעתי קצת פרקיו בדפוס, כשם שידעתי כלל ענינו בעל-פה. מתוך שיחות עם מחברו, הייתי גם שושבינו בפרסום פרקו "בסוכה", שהבאתיו לדפוס, כעורכו של מוסף "דבר", ונתקיימה בו בחינת כשמו כן פרסומו, שנדפס שם בגליון לכבוד חג-הסוכות. פרק זה נמשך לו שובל של היסטוריה משעשעת - ר' אברהם אברונין הטיל פקפוק בכשרות-השימוש של ביטוי המובא שם, והוא הביטוי: סוכה מריחה, והמספר הבליע תשובתו בסיפורו הנודע "חוש הריח", והרוצה לעמוד על אותו פולמוס-עקיפין יקרא את הסיפור והרוצה לדעת סביבו יקרא מאמרי על כך, תחילה בקיצור ב"דבר", ולימים בארוכה בספרי "אבני שפה" (עמ' 267 - 272).

ב.

ועם זאת "סיפור פשוט" בראשונה לאור, הייתי מכלל הראשונים שהתעוררתי לכתוב עליו מאמר-הערה "מבית לפשטות" ונדפס תחילה ב"דבר" (י"ב חשון תרצ"ו) וחזר ונדפס, בלא כל שינוי, בשלושת ספרי "אבני בוחן", "על ש"י עגנון", "בין דין לחשבון", ובספרי עתה. היתה זו לי הערכת הראשונה בדפוס, אך לא היתה הראשונה בכתיב. קדם לו דבר-הערכה, כדמות אגרת, ששלחתי לש"י עגנון, וההבדל שבין האגרת והמאמר כהבדל שבין משקל ראשון, שענינו התרשמות סמוכה לקריאה ראשונה, ובין משקל שלאחריו, שענינו ניתוח הסמוך לקריאה שלאחריה, והמספר, שקרא את שניהם, סבור היה, כי מן הראוי שהקורא יידע גם הוא את שניהם ועתה, כתום שלושים ושש שנים, אני בא לקיים את סברתו. אולם להבנת האגרת אעיר, כי מתוך שיחותי עם המספר ידעתי, כי בעוד קורת-רוחם של המבקרים והקוראים למקרא סיפורו היתה שלימה, קורת-רוחו שלו עצמו לא היתה כן, שהם נהנו ממה שכתב והוא הצטער על מה שלא כתב, שכונתו היתה מקפת יותר. אך כשם שהייתי אח לשמחתו של

הקורא, לא הייתי אח לצערו של המספר, שאמרתי בלבי, כי אם אָמנם סיפורו צריך השלמה, סופה שתבוא, שכבר למודים היינו, כי תגבורת יכולתו ותגבורת ביקורת-עצמו מעוררתו להניף ולהחזיר את קולמוסו על יציריו מתמול שלשום ולטייבם טיוב אחר טיוב, באופן שאנו זוכים כמעט ליצירה חדשה. הרי ידענו כזה וכזאת למן "עגונות", "והיה העקוב למישור" וכדומה וסברתי כי מה שהיה הוא שיהיה. אמת, עתה אנו יודעים, כי כלל זה כמעט שפסח על "סיפור פשוט", אך בימים ההם דימיתי, כי יחול גם עליו, ופעמים למדתי מה שלמדתי מקטנה אחת ואחרת. כך, למשל, אמר פעם אחת, כי צר לו שלא קרא זכרונותיו של ר' יוסף מארגושס קודם שכתב את "סיפור פשוט", כי יש שם משהו נראה ומתקבל להשלמת דיוקנו של בעל אחוזה יהודי.

לאחר שנתיים, כשקראתי את סיפורו "עפר ארץ ישראל" והגעתי לפיסקה, כי ככל שהגה בו באותו קומץ-עפר יותר, נתחבב עליו יותר ויותר, ולא עוד אלא ראה אילן נאה או פרח נאה, היה נוטעם בדמיונו בתוך העפר הזה, אמרתי בלבי: כאותו קומץ-עפר הוא לו למספר כל סיפור וסיפור שלו, שגם לאחר שנכתב, אין הוא פוסק מלהגות בו, וככל שהוא הוגה בו יותר, הוא מתחבב עליו יותר, הוא טורח יותר, שיהא ראוי לאותה חיבה, וכיצד – כל מיני נוי שהוא רואה, הוא נוטעו תחילה בדמיונו ולסוף בממש באותו סיפור, ושעל-כך דרכו לחזור לסיפוריו ולהשלימם.

ג.

ומשהאירותי רקעה של האגרת, אביא אותה גופה, וכך דיוק לשונה:
לש"י עגנון ברכתי שלום, נכנסתי אתמול אצל חבורה של בני אדם ועשיתי עמה יום תמים, והיום, שחובותי עומדים ומטרידים עלי ומבקשים לכבוש דעתי ולבי, אינם יכולים, לפי שמחשבתי ורגשי נתונים עדיין באותה מחיצה של אותם בני אדם, שדמותם נוטעה לפני עיני בחיות גדולה.
ודע, כשהלכתי לאותה חבורה, צריך הייתי עצימת עינים ואטימת אזנים, שלא לראות העיוותיהם ושלא לשמוע לחישותיהם של שני בני אדם מסוימים, שאחד מהם אמר לי לפני כמה וכמה ימים: הוה זהיר באותה חבורה, אני הצייר שלה ויודע אני, שהפגמים והפחת שבה מרובים וסמוך עלי, שהודאת בעל דין כמאה עדים; ואחד מהם אמר לי לפני כמה וכמה ימים: הוה זריז לילך לאותה חבורה, שאני השמאי שלה ויודע אני, שהעילוי ועומק-האיזון שבה מרובים וסמוך עלי, ששמאי אפילו הבטתו כזרת, נגלית לפניו כל התפארת. והריני הולך ועיני עצומה ואזני אטומה, ולבי מיסרני ואומר: משל למה הדבר דומה, בא לפניך הסופר, שטח לפניך את הספר והתחיל דורש בגנותו של הסיפור – אין אתה מאמין לסופר? אמרתי ללבי:

יודע אני להיכן מפליג ענין הרמז שבסופר, אך שלא תחזיקני כופר, אדרוש לפניך ענין הלואי אותי עזבו ותורת שמרו, כלומר מוטב שלא אשמע לדברי המגנה, אלא אבדוק בתורה, אם בדין נתלה בה אותו גינוי. ואני מוסיף והולך ועיני עצומה ואזני אטומה, ולבי חוזר ומיסרני ואומר: משל למה הדבר דומה, בא לפניך השוקל והעמיד לפניך את המאזניים והתחיל דורש בשבח הנשקל – אין אתה מאמין לשוקל? אמרתי לו ללבי: יודע אני להיכן מפליג הרמז שבשוקל, אך שלא תחזיקני כופר, אדרוש לפניך ענין שקילה, שנאמר, מחצית השקל בשקל הקודש, ונסמך ענין מחצית השקל לתרומה להשם והזכרה כפולה למה, שמצווה אתה ליטול למחצית השקל ולראות יפה יפה שתי הפנים שבה, כלומר: מוטב שלא אשמע לדברי המהלל אלא אבדוק בו בנשקל, אם בדין נתלה בו אותו הלל.

ובכן הולך אני בעיצום-עינים ובאיטום-אזנים, עד שאני מגיע לאותה חבורה. משהגעת, אני פוקח עיני ופורז אזני – והרי קומה גדולה של דמויות לפני וחלל האויר כאילו מתנגן מהם ומאורח חייהם ומכלל המעשים שלהם – והריהם עומדים לפני ואני טועמם טעימה של ראייה ושמיעה ממש: הרי עצבות שכבית חיים נאכט שנפשו מספירה של תפארת ומזלו כהוי, והרי מירל המתענה והרי בלומה שהיא חטיבה של אצילות מוצנעת: הרי חוסן אמידות של בית הפירמ"א הורביץ, שהם הורביץ סתם ולא מזרע השל"ה: ובמרכזו נטוע ברוך מאיר, שלם במידת המתינות וכינת האזרח וחריצות הסוחר, שעלה ממעלה נמוכה של משרת לשליטה בחנות הגדושה והבשומה משפע ורוב טוב: ועל ידו צירל בתו של שמעון הירש קלינגר, ששתה תה מתוך נקב בבול סוכר ונתן קיטון בראשו במקום תפילין ונהג בשתיקה משום שביטל בלבו שאר בריות והיה מן המתמיהים במה שגידל יונים. ועל ידו הציר, שהגלגלים סובבים עליו בסיפור הלז, הוא הירשל שנקרא היינריך, מתוקן ומהוגן ומושכל, מסלולו כבוש לפניו, והוא מסלול של בעל בעמיו וכבוד על הבריות, אלא שבעינינים הנוגעים בשרשי-ההרגשה נשמע לרשרושי-השרשים, אך מעשיו נמשכים לרצונם של המבקשים להטותו כרצונם. ומעל לעמידתו הרפופה, המתישה את כוח-הפעילות שלו לגבי גורלו, מתרחפות כנפים מאפילות, הלא הוא כמין צל-מורשה של אביו זקנו המשונה ושל דודו שנטרפה דעתו, ואף הוא טירוף-לשעה גזירה היא לו, כלומר פשרה-שבהכרח בין הנפש שאינה מותרת ובין המעשים שבידו, שאינם אלא ויתור.

ובמעגל הורביץ, שכלול בו גם אחיו של ברוך מאיר, הוא משולם, שאין פניו נראים אך חרוזיו נקראים, וכמה מעניניו נשמעים כגון שהוא מבקש להיות רבינר, כשם שכלולים בו קצת בריות אחרות, למשל אותה העגונה שהלכה לאמריקה או המשרתת שלבשה שמלות הרבה; במעגל זה, שנעוץ בו

גם גציל שטיין, משרת הנקרא קומ"י, ופיבל שהוא קטן ממנו באותה מלאכה – נוגע מעגל אחר, הוא מעגלם של בית צימליך, שהיה מוכר חלב ועלה לגדולה, שכפר מאליקרוביק כבוש תחת ידו, אך הוא צופה פורענות המעותדת לו, וכמעט ודאות היא בו, שכל טובו יתקפח ויעמוד ריק ועני, ובריינדל או ברטה, בריה נפלאה, מומחית מופלאה לענין גרצק"י הינ"ר ולסעודת תות כנעני וכדומה ומינה הבת, שישבה בפנסיון, עד שבעלת הפנסיון נשתמדה. גם הלועז ארנולד צימליך ולהבדיל הרכב סטאך, שהכלבים קוראים לו עצמוני, משום שיש לו עכבוניות – שהיא מלה שאיני יודע פירושה, כדרך שאיני יודע פירוש טינן, אמבואה וכדומה.

– ומי גרם להם לשני המעגלים שישתלבו זה בזה, הוה אומר: רפיפות העמידה של הירשל, שנשתעבדה כממילא לתקיפות העמידה של אמו ולטירחת יונה טויבר, היודע כל ספר הקרב של יעקב אייכנבוים ומניח מחצית סיגרטת בתוך הקמט שבמגבעתו, ומסיבת זאת חנוכה, כשמעשה המבוכה של הירשל נעשה לו חיתוך גורל, באותה תמונה רבת רישום, שניתנה בה, בזיכרון הקיום, מסיבת שדים, הלא הם מי שהשמחה במעונם, כמו יצחק גילדנהורן סוכן חברת האחריות ואשתו סופיה בת אייזי הלר מוכר הגורלות, והאורחים לייבוש טשורטקובר ממערב גליציה וחסיד בובובי, שבנו וואווי הוא אחד משני כתיבי העתונים, וגימפל קורץ מורה דת בבית הספר של הבארון הירש, גוץ ובן טובים שיצא מחוץ לשיטה, משום שלמד שילר הרבה; ומוטשה שיינבארד היוצא בקבו, ובלבן שנצטיירה בו שמינית של מפיסטופל, אם מותר לדון לפי גילויי שעילומו סמוך לו, וכמובן יונה טויבר, שסופו נושא אחותו הגיבנת של גציל הקומ"י המתענה בביתו ומטרידים עליו אביו השוחט, שנטרד משחיתתו, ואמו שמעמד לה בשוק, והיא מוכרת לולאות וכו': ומלבד אחותו הגיבנת עוד שלוש אחיות, אחת סאלטשי ואחת באלטשי ואחת שאיני יודע שמה, והוא מתקנא באחיו, שהם באמריקה, ומוצא נחמה ביסוד פועלי ציון ובענין הדקלמציון, ואינו רואה ברכה בחיזורו אחרי בלומה, מאחר שאפילו דוקטור קנאבנהוט אינו זוכה בכרכה כזאת.

ואף מיודעים ישנים שמותיהם נזכרים כאן, לפי ששיבתם, כשיבת כל בני החבורה, בשבוש או בסמוך לה, הלא הם תרצה ועקביה מזל מ' בדמי ימיה" וסבסטיאן מ' בנערינו ובקנינו". ולפי שהסיפור כולו נותן בממוזג את שביקשו שני הסיפורים ליתן במופרד, והצלחה גדולה האירה לו לאותו מיוזג, ידע המחבר להיזהר, שלא להביא דמויות משני הסיפורים אלא במרופרף, וכאילו בהיקפו החיצון של תחום הסיפור הפשוט. ואכן, לא ראיתי אף פעם אחת את פני עקביה, גם בשעה שראיתי האור המפציע מחלוננו; ואם לסבסטיאן מונטאג, הוא ר' זיינוויל מחבב הנעביכלעך, הרשום בפנקסה של

הפירמ"א שלנו באותיות רו, נראה לפנינו פעם אחת, בתחמומו הוא נראה לנו, ובחטיפה מחוצה לתחמומו הוא נראה לנו ומתוך דהרת־הרכבת, כשהוא מזדמן עם מי שיצא מחוצה לכל תחום, וההולך למקום שהוא מעגל לעצמו, שצמיחתו אינו כצמיחתם של שני המעגלים הקודמים וסביבותיהם, אלא מעגל של יוצאי־מעגל ועקורי־מעגל, כגון הירשל, שהסכסוך בין המאווה והכמיהה שבלבו ובין המעשה שבידו נסתיים במה שברח להויה של בעל־חיים ולגלגול של זקנו ואחי־אמם ופינחס הארטלכן מבוריסלב ופייבוש וינקלר ורב זנוויל המספר סיפור נפלאותיו ביום הפטירה שלו – ומנהגם דוקטור לאנגזאם ומשרתו שרנצל, הטורחים להחזיר כל פליט למעגלו, ופעמים הם מצליחים, כגון שראינו בהירשל, החוזר להיות נקודת־החיבור המתוקנת שבשני המעגלים ושמועת שוא, שטירופו לא היה אלא מעשה־ערמה, מסייעתו.

מובן שבצדי המעגלים מהלכים עוד כמה וכמה בני אדם, כויקטור סוכן מכונות זינגר, וחיים יהושע בלייברג ושלייען הצייר, שחזר מאמריקה, ובנדיט הנגר, ובנו יוסל משמש חברת ציון; וגם כאלה שאינם נזכרים בשמותיהם המפורשים כגון אותו זקן, שלא הניח לו להירשל לישב במזרת, לפי שלא חבש שטריימל; או שאין אנו יודעים שמותיהם, לפי ששמותיהם מפוקפקים, כגון אותו ניקופר, ובדומה לזקן הם הרוקח המשוגע או, להבדיל, הכומר שפתח חנות.

ויש גם שמות, שמתגלגלים מרחוק ומקרוב, אם הרב מאלעסק, ואם ר' שלמה'לי מסאסוב ואם ריגר שכנראה היה חכם ברפואות; וכן אנו קולטים שמות של מקומות, כטיסמניץ ולמברג ופשמישל וויליצ'קי, ועוד. וכשם שאנו שומעים הדים רחוקים במקום, כך אנו שומעים הדים רחוקים בזמן, כגון ענינים הידועים מן הספר פולין, כענין היהודים שהוטלו בנהר, או הסיפור הישן נושן וכו'.

הרי שירטטתי לפניך, בשרטוטים קלושים ודלים, את בני החבורה שישבתי במחיצתם, והריני אומר: נאה היתה חברתם; ושלא להכפיל דברי, שאכתבם בארוכה, אפסיק כאן ואסיים בהערה קטנה: יפה דעת השמאי מדעת הצייר ודעתי כממילא כדעת השמאי, המקבלת חיזוק, לפי שאמרו: כהן דעתו יפה. – –

[כ"ה אב תשכ"ח]